

**НОТАРІАТ У КРАЇНАХ СВІТУ: ІСТОРИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ
НОТАРІАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ****NOTARY IN THE COUNTRIES OF THE WORLD: HISTORICAL
AND PRACTICAL ASPECTS OF NOTARIAL ACTIVITY****Книш С.В., студентка IV курсу
юридичного факультету***Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ***Поклонська О.Ю., викладач кафедри
цивільно-правових дисциплін***Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ*

У статті розглянуто погляди науковців, історичні та практичні етапи становлення інституту нотаріату в Україні й світі. В процесі дослідження встановлено та визначено: процес зародження інституту нотаріату у світі, вплив рецепцій римського приватного права на цивільно-правові відносини країн, відмінності законодавчого регулювання діяльності нотаріусів різних держав. Зачатки нотаріальної професії, відомі ще за часів римського права, та нині, віднайшли своє відображення в різних правових системах світу. Простежено процес становлення інституту нотаріату, від римського приватного права до цивільного права сьогодення. В часи Римської імперії нотаріуси були вільними особами, які були державними службовцями, брали участь безпосередньо в судових процесах, вели реєстри заяв, та переводили їх у форму меморандумів, або протоколів. Пізніше нотаріуси почали виконувати функції реєстраторів, і були приєднані до високих урядових чиновників, на кшталт секретарів. У середньовіччі нотаріус був церковним діячем, який зберігав докази по справах, брав участь в судових провадженнях та вів опис документації, але з часом, представники духовенства перестали брати участь в державних справах. Зазначено про процес утвердження інституту нотаріату на території України, починаючи з часів створення Руської Правди, як збірки правових норм стародавнього руського права Київської Русі, до прийняття Акту проголошення незалежності України, та реформ сьогодення. Праця сучасного нотаріуса продовжує наслідувати римські правила та концепції, але має дещо інші функції, статус, організацію, принципи та методологію. Зазначено про функціональні обов'язки та статус нотаріусів різних держав, вимоги та умови доступу осіб до професії, види нотаріусів за призначенням, навчання, здобуття практичних навичок, сумісництво професії нотаріуса з іншими видами юридичних професій, їх важливість для суспільних відносин, та громадськості. Даний інститут варто розглядати через призму міжнародної практики, зокрема, адже професія нотаріуса існує як в країнах романо-германської правової системи, так і в країнах англосаксонської правової системи. Тому, аналіз іноземної практики в питанні забезпечення та функціонування нотаріальної діяльності є важливим і необхідним для проведення нотаріальних реформ в Україні, та міжнародній співпраці.

Ключові слова: нотаріус, інститут нотаріату, договір, нотаріальна діяльність, функції нотаріату, рецепції римського права, цивільно-правові відносини, діловодство, засвідчення юридичних фактів.

The study reviews the views of scientists, the historical and practical stages of establishment of the notary institute in Ukraine and in the world as well. Through the process of the study it was revealed and defined the following statements: the process of birth of the notary institute in the world, the impact of the receptions of Roman Private Law on the civil relations of countries, the differences in the legislative regulation of the activities of notaries of different states. The origins of the notarial profession, known in Roman times as well as nowadays, have been reflected in various legal systems of the world. The process of establishment of notary institutes was traced, starting with the Roman private law until modern civil law. At the time of the Roman Empire, notaries were free people, they were civil servants and they participated directly in legal proceedings, kept registers of applications, and translated them into the form of memoranda, or protocols. Notaries later began to act as registrars, and were attached to high government officials, such as secretaries. In medieval times, a notary was a church clerk who kept evidence in the cases, he also participated in the court proceedings and maintained the documentation, but over time, representatives of the clergy ceased to participate in government affairs. The process of approving a notary public institution in the territory of Ukraine, since the time of the creation of the Russian Pravda, as a volume of legal norms of ancient Russian law of Kyivska Rus, till the adoption of the Declaration of Independence of Ukraine and the modern reforms. The modern notary's work keeps following the Roman rules and concepts, but has slightly different functions, status, organization, principles and methodology. Functional duties and status of notaries of different states, requirements and conditions of people's access to the profession, types of notaries by appointment, training, acquisition of practical skills, alignment of the profession of notary with other types of legal professions, their importance for public relations, and the public. This institute should be considered through the prism of international practice, in particular, because the profession of notary exists both in the countries of the Romano-German legal system and in the countries of the Anglo-Saxon legal system. Therefore, the analysis of foreign practice in the field of securing and functioning of notarial activity is important and necessary for the implementation of notarial reforms in Ukraine and international cooperation.

Key words: notary, notary institution, contract, notarial activity, functions of notary, reception of Roman Law, civil law relations, record keeping, evidence of legal facts.

Уявлення про публічні та приватно правові відносини, сформувалося в процесі запозичення, перейняття й засвоєння поглядів, концепцій, думок та правил, Римської імперії, яка існувала з 27 року до н.е до 1453 н.е року. Рецепції римського права і досі тривають по сьогоднішній день, як правники Римської імперії сформували ті правила та концепції які є основою українського законодавства, так і були першими хто започаткував інститут нотаріату. Професію нотаріуса по праву можна назвати найдавнішою юридичною професією. Функції нотаріусів, зазвичай виконували державні службовці, або посадові особи, приєднані до Сенату та правосуддя, їх обов'язками виступали: реєстрація публічних проваджень, перепис державних паперів, а також реєстрація указів та судових рішень магістратів. Спочатку нотаріус був тим, хто вів реєстр заяв, та переводив їх у форму меморан-

думів, або протоколів. Пізніше нотаріуси почали виконувати функції реєстраторів, і були приєднані до високих урядових чиновників, на кшталт секретарів.

Починаючи з 12 століття, коли цивільне право пережило свій ренесанс у середньовічній Італії, професія нотаріуса набула статусу найпрестижнішої та найважливішої. Оскільки ближче к 14 століттю Римська імперія почала занепадати, інші країни почали активно проводити рецепції римського права, адже наймогутніша імперія багатьох століть та її державний устрій, не могли не привертати увагу, для політичних лідерів інших держав. Процес становлення інституту нотаріату на різних історичних етапах:

1. На початку 14 століття нотаріусів в Англії призначав Папський легат. Духовенство в ті часи справляло величезний вплив на культуру та суспільні відносини, і тому не дивно,

що в ті часи багато нотаріусів були представниками духовенства. Але, з часом члени духовенства перестали брати участь у світських справах, а миряни, особливо у містах та торгових центрах, стали набувати необхідних навичок для того аби стати нотаріусом.

2. В 15 столітті в під час морської подорожі Христофора Колумба, його супроводжували нотаріуси, для того аби переконатися, що всі знайдені скарби будуть враховані та внесені в документи. Це означає, що в Іспанії нотаріат виник дещо пізніше ніж в Англії, але водночас, функції нотаріусів відрізнялися. Нотаріуси були свідками знаменних дій, коли Колумб вперше побачив Новий Світ, тобто в документах фіксували всю подорож, аби не одна деталь не залишилась поза королівською та громадською увагою.

3. У Колоніальній Америці державними нотаріусами могли бути люди з високими моральними якостями та суспільним визнанням. У колоніальні часи, нотаріуси були дуже необхідні для трансатлантичної торгівлі, оскільки обидві сторони торговельної угоди залежали від них. У той час, нотаріуси знаходилися під постійним впливом конфліктів між колоніями, що не могло не впливати на якість їх діяльності, та на життя в цілому. Деякі навіть були вбиті за свою причетність до засвідчення офіційних документів та ведення діловодства. Попри постійні конфлікти посвідчення та печатка нотаріуса на посаді залишалися свідченням того, що офіційний акт стався і був справжнім.

Інакше кажучи, поширення римського права в середньовічній Європі підготувало шлях до включення багатьох його положень в основні кодифікації цивільного права по всьому світу.

Перші відомості про нотаріальну діяльність на території України відомі ще за часів Київської Русі, та створення збірки законів, під назвою «Руська Правда», яка містила норми: цивільного, кримінального, торгового та процесуального права. Центральне місце серед норм цивільно-правового характеру в «Руській правді» посідають норми, що регулюють питання власності й володіння. Хоча в тексті «Руської Правди» не було самого терміна для означення права власності, проте право власності і право володіння розрізнялися. Суб'єктами права власності були князі, князівські й земські бояри, дружинники, духовенство, купці, ремісники, смерди, закупи тощо. Об'єктами права власності були земля, худоба, одяг, зброя, знаряддя праці тощо [2].

Розвиток економічних, суспільних, спадкових та торговельних відносин потребував укладення договорів та угод у письмовій формі. Зазвичай всі відносини базувалися на звичаєвому праві, але поступово в суспільне життя почалося введення зобов'язального права, яке регулювало відносини майнового обігу.

Л. Ясінська зауважує, що у Західній Європі, як і в Київській Русі так зване «право печатки» на ранньому етапі свого становлення дещо паралізувало розвиток нотаріальної діяльності, оскільки робило її абсолютною зайвою. Та вже незабаром універсальність «права печатки» призвела до утвердження інституту нотаріату в його сучасній організації [4].

Необхідність у нотаріальних функціях була пов'язана з низьким рівнем освіти населення і збільшенням попиту на юридичні послуги. Заповнити потребу в складанні документів у письмовій формі змогли дяки та піддячі. Спочатку це були люди вільної професії, а з розвитком приказної системи вони стали обов'язковими членами державних органів, що впливали на хід судових і адміністративних справ. Основним завданням дяків та їхніх помічників-піддячих було ведення діловодства в державних установах, складання і підписання грамот, видача оригіналів, копій документів і довідок [1]. Зародження нотаріальної діяльності та її становлення були перервані, внаслідок постійних війн, втратою державності та входження українських земель до складу Великого Князівства Литовського, та Речі Посполитої. Під час входження українських земель до складу Великого Князівства Литовського та Речі Посполитої, нотаріальні функції здійснювали

вищі чини війська, писарі, або старости. В даному випадку простежуються рецепції римського приватного права.

Пізніше, у період національно-визвольної війни 1648–1657 рр. та у перші десятиліття існування Української гетьманської держави учасники цивільно-правових угод не завжди дотримувались обов'язкової письмової форми й інших приписів Литовських статутів. Особливості нотаріальної діяльності у цей період полягали в тому, що спочатку ні полкові, ні сотенні суди не вели актових книг, а користувалися для реєстрації своїх рішень і приватних угод ратушними чи магістратськими книгами. В умовах безперервної боротьби та війн руйнувалися деякі власні правові здобутки. А оскільки в козацькій державі не визнавалося писане право, то особи, які виконували нотаріальні функції, їй фактично були не потрібні. Такий порядок зберігався майже до середини XVIII століття [1, с. 24; 3, с. 17].

В кінці XVIII століття суспільно політичний лад українських земель знову зазнав змін, через перехід значної частини території України до складу Російської Імперії, водночас західноукраїнські землі входили до складу Австро-Угорщини. Роздробленість й панування різних культур, ідеологій, релігій та форм державного правління робили неможливим становлення інституту нотаріату без впливу з боку інших держав.

Форсований наступ російського царизму на автономію Української гетьманської держави призвів до запозичення російського суспільно-державного інституту майданих піддячих. А дещо пізніше – на території України були встановлені російські закони, а організаційні та зміни в нотаріальних справах проводилися за загальнодержавними нормативними актами: Соборне уложення «Кодекс Законів Російської держави», прийняте Земським собором у 1649 р. та «Положення про нотаріальну частину», затверджене 14 квітня 1866 р. імператором Олександром II, яке діяло до 1917 р. [5, с. 18].

Автономізація нотаріату викликала необхідність належного визначення статусу нотаріуса, який характеризувався двома найважливішими моментами: з одного боку, нотаріуси визнавалися такими, що не перебували на державній службі і не мали права присвоєння чинів та отримання пенсій, а з другого – їх діяльності було надано статус приватної юридичної практики. Таким чином, нотаріус був одночасно й посадовою особою, що дозволяло піддавати його дисциплінарним стягненням за порушення посадових обов'язків, і представником вільної юридичної професії [6, с. 24–25].

Вплив української національно-демократичної революції (1917-1921 рр.), характеризувався розрухою й відсталістю держави. Проголошення Акту незалежності України, постановою Верховної Ради РСР та проведення всенародного референдуму за незалежність країни ознаменувалися як події, результатом яких було створення незалежної, вільної та демократичної держави у 1991 році. Початок 90-х років ознаменував діяльність політичних діячів, які працювали над створенням нормативно-правових актів, для відтворення та удосконалення всіх інститутів держави, в тому числі інституту нотаріату.

В Міністерство юстиції України проводилася робота по вдосконаленню системи нотаріату, яка на жаль не могла істотно вплинути на стабілізацію нотаріальної діяльності. Недостатня забезпеченість нотаріальними бланками, відсутність у кожного нотаріуса гербової печатки, посвідчення величезної кількості нікому не потрібних копій документів, невдало встановлений режим роботи нотаріальних контор, їх вкрай малі штати породжували черги, не виправдані втрати робочого і особистого часу, нарікання і невдоволення громадян. Керівництво ж державного нотаріату, на думку самих нотаріусів, знаючи всі ці проблеми, не поспішало з їх вирішенням, допускало паперотворчість, адміністрування, видимість пошуку шляхів усунення недоліків [7, с. 158].

У 1993 році 2 вересня, відбулося ухвалення Закону України «Про нотаріат», що стало законодавчо закріпленим початком діяльності нотаріусів. Закон закріплював:

1. Порядок та підстави видачі свідоцтва нотаріуса, шляхом створення кваліфікаційних комісій нотаріату;

2. Заснування нотаріальних архівів, державних нотаріальних контор, та право на створення приватних нотаріальних контор.

3. Правові й організаційні моменти нотаріальної діяльності, її методичне та фінансове забезпечення.

4. Коло повноважень нотаріусів, як державних так і приватних.

Міністерством юстиції України була розроблена «Концепція розвитку нотаріату в Україні», яка була покладена в основу проекту нової редакції Закону України «Про нотаріат». Це послужило виходу у 2009 р. оновленого Закону України «Про нотаріат» [1, с. 20]. На сьогодні, інститут нотаріату в Україні потребує розвитку та вдосконалення, необхідно проводити реформи які пов'язані із запозиченням міжнародної практики.

Необхідно зазначити і про виникнення Нотаріальної палати України добровільної громадської організації нотаріусів. Вона була створена в 2013 р. її членами стають всі нотаріуси, які працюють у державних нотаріальних конторах, державних нотаріальних архівах або здійснюють приватну нотаріальну діяльність. Згода нотаріуса на набуття членства в НПУ не потребується. НПУ налічує близько 7000 членів з усієї країни. Також Палата працює на втілення та застосування фундаментальних принципів системи нотаріату латинського типу, захист професійних інтересів та соціальних прав нотаріусів, сприяння підвищенню їхнього професійного рівня та надання їм методичної допомоги, захист інтересів фізичних і юридичних осіб при заподіянні їм шкоди внаслідок незаконних дій або недбалості нотаріуса[8].

1. В Австралії нотаріуси призначаються Верховним судом Австралії відповідного штату чи території. Після їх призначення вони уповноважені виконувати обов'язки нотаріуса довічно і можуть бути звільнені з посади лише за вчинення дисциплінарних проступків або злочинів. Також, в декількох австралійських штатах незначні нотаріальні функції можуть виконуватися працівниками судів, відповідальними за розгляд малозначних судових справ. В Україні, згідно зі ст. 11 Закону України «Про нотаріат» Свідоцтво про право на заняття нотаріальною діяльністю видається Міністерством юстиції України на підставі рішення Вищої кваліфікаційної комісії нотаріату[9].

2. В Індії, до складання кваліфікованого іспиту допускаються особи, які мають стаж роботи в галузі права не менше 10 років. В наказі Міністерства Юстиції України «Про затвердження Порядку допуску осіб до складання кваліфікаційного іспиту та проведення кваліфікаційного іспиту Вищою кваліфікаційною комісією нотаріату» від 28 липня 2011 року, зазначено, що: до складання кваліфікаційного іспиту допускаються особи, які: мають стаж роботи у сфері права не менш як шість років, з них помічником нотаріуса або консультантом державної нотаріальної контори - не менш як три роки, або у передбаченому Законом України «Про нотаріат» випадку успішно пройшли стажування в державній нотаріальній конторі або у приватного нотаріуса[9].

3. В Малайзії та Новій Зеландії адвокат виступає одночасно нотаріусом. В Україні, дані дві юридичні професії по законодавству не є сумісними.

4. В США, в деяких штатах, нотаріусам дозволено працювати не тільки в межах свого штату, але й в тому з який останній межує. Також, у США нотаріус, який не є адвокатом, може не надавати юридичну консультацію або готувати документи (за винятком штату-Луїзіана) і не може рекомендувати, який тип нотаріального посвідчення може бути необхідним. У багатьох випадках нотаріус не може засвідчити копію документа. Відповідно до Закону України «Про нотаріат» ст. 13-1, нотаріальний округ — територіальна одиниця, в межах якої нотаріус здійснює нотаріальну діяльність і в межах якого знаходиться державна нотаріальна контора, в якій працює державний нотаріус, або робоче місце (контора) приватного нотаріуса[9]. Тобто, нотаріус не має повноважень за межами визначеної адміністративно-територіальної одиниці.

5. В Англії та Уельсі потреба у нотаріусах в суто юридичних питаннях дуже мала, наприклад: вони не беруть участь у звичайних операціях з майном. Оскільки дуже багато в більшості питань широке коло нотаріальних функцій виконують адвокати, але нотаріуси засвідчують договори та певні юридичні факти які стосуються міжнародних питань. Тому, багато нотаріусів володіють знаннями іноземних мов, та часто мають іноземну юридичну кваліфікацію. Робота нотаріусів та адвокатів в Англії є окремою, хоча більшість нотаріусів є адвокатами. В Україні, адвокати не мають повноважень пов'язаних зі здійсненням нотаріальної діяльності. Також, існує практика діяльності церковних нотаріусів, які призначаються архієпископами для ведення юридичних церковних справ.

Отже, рецепції римського приватного права, дали початок для утвердження та становлення нотаріату як окремої професії у світі. На сьогодні, майже у всіх державах ознаки притаманні нотаріусам є досить схожими, але відмінності є: в суб'єктах призначення нотаріусів (Верховний Суд, уряд, церковні діячі, тощо), у вимогах для призначення на посаду, у виконуваних функціях (церковний нотаріус, нотаріус-адвокат, працівники суду, цивільний нотаріус, нотаріус у посвідченні іноземних правочинів), в територіях на яких здійснюється нотаріальна діяльність, в оплаті виконаної праці, та ін. Зважаючи на міжнародні практики, варто сприяти обміну досвідом в веденні нотаріальних справ та проваджень, це може бути: створення спеціальних програм для розширення юридичних поглядів та знань осіб які бажають стати нотаріусами та осіб які вже мають свідоцтво, залучення носіїв іноземних мов та створення практичних курсів для їх безпосереднього вивчення нотаріусами, державне сприяння в проведенні міжнародних конференцій та самітів, для обміну практичними навичками. Розвиток нотаріату в Україні дали поштовх для його майбутнього реформування, але це можливо тільки у випадку взаємодії та співробітництва, зважаючи на інтеграційні та глобалізаційні процеси сьогодення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Давиденко А. О. Історія виникнення нотаріату в Україні / А. О. Давиденко. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки.* 2010 № 4. С. 22–28.
2. Історія українського права: посібник / [І.А. Безклубий, І.С. Гриценко, О.О. Шевченко та ін.]. К.: Грамота, 2010. 336 с.
3. Нелін О. І. Інститут нотаріату в Україні (IX–XVIII ст. ст.): проблеми становлення // О. І. Нелін // *Часопис Київського університету права* 2013. № 1. С. 15–20.
4. Ясінська Л. Е. Становлення та розвиток інституту нотаріату в Україні (історико-правовий аспект): дис.канд. юрид. наук: 12.00.01 «Теорія держави і права; історія політичних і правових вчень» / Ліліана Едуардівна Ясінська. Львів, 2005. 210 с.
5. Бисага Ю. Ю. Історико-правові аспекти виникнення сучасного українського нотаріату / Ю. Ю. Бисага // *Науковий вісник Ужгородського національного університету*, 2015. Серія: Право. Випуск 30. Т. 1. С. 17–20.
6. Комаров В. В. Нотаріат в Україні / В. В. Комаров, В. В. Баранкова. Х.: Право, 2011. 384 с.
7. Желіховська Ю. В. Історія виникнення та розвитку нотаріату в Україні / Ю. В. Желіховська // *Молодий вчений.* 2014. № 11 (14). С. 155–160.
8. Статут Нотаріальної палати України [Електронний ресурс] // З'їзд нотаріусів України. 2018. Режим доступу до ресурсу: <https://npu.org.ua/>.
9. "Про нотаріат" [Електронний ресурс] // *Верховна Рада України.* 1993. Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12>.